

*Felordítok. S kövek helyett, im,
torkomból pillék szállanak,
szállingózva és egyre messzebb,
a hajbókoló fákön át —
és nem remeg belé az égbolt
és nem dől össze a világ.*

A VÁROS, A FAL, A BARLANG

(Urbanisztikai vázlat)

Irta: DÉZNAI VIKTOR

A Krisztus utáni 271. esztendő az *urbanizmus* egyik legnevezetesebb dátuma. Akkor kezdte meg Aurelián császár Róma falainak építését. Tíz évig tartott a munka és ezek a falak másfélezer év múlva még állnak. Bár funkciójukat elvesztették, egy más korszak szimbolikus tanúiként még jelen vannak.

Rómának ezek a falai — a leghatalmasabb birodalom fővárosáé, mely maga a város volt s előzőleg ötszáz éven át nem látott ellenséget — ezek a falak határozottan jelzik a nagyság, a korlátlan növekedés korszakának végét: valóságos határkövek. Az erő, a belső béke ideje elmúlt. Most a hanyatlás kezdődik.

Több évszázad óta a *Pax Romana* megalapozta a biztonság lelkiállapotát, mely az egész roppant birodalom területén bámulatos városi felvirágzásban nyilvánult meg. Nemcsak százával nőttek a városok a földből, de megszerveződtek, megnagyobbodtak, megszépültek annyira, hogy a tudatos civilizáció e látványa, melyet még a távol vidéki központok ma is, súlyosan megviselt romjaikban is felmutatnak, ámulatra készítenek. És ime Aurelián császár az évszázados rend megingása, a fokozódó belső zavarok és a barbár népek fenyegető hullámjai következtében bevallja a biztonság elvesztését. Róma falai, melyek már ellenséges támadásokkal számolnak, egy felhomló világ jelképei: a nyugtalanság és általános bizonytalanság kifejezői.

Egy évszázad sem múlt el s Róma példáját a vidéki városok is követték. Ezek a nyílt települések, amelyek tervszerűen, a lakosság kedve és gazdagsága szerint, tágasan és kényelmesen terültek el, most hirtelen összehúzódnak, körfalakat és erődítményeket vonnak maguk köré. Minden bezsufolódik hatalmas középületeikbe, az óriási templomok, színházak és cirkuszok belsejébe és a falak mögü aggodalmasan tekintenek a vidék felé, ahol támadó idegen hordák kószálnak, fellázadt parasztok és rabszolgák, mindenféle veszedelmek...

Nézzük kissé közelebből, milyen lényeges változást jelent a fal a város életében.

A változás észrevehető a városnak úgy külső képén és életmódjában, mint szervezetében. A lakosok szokásai és eszméi éppen oly mélységesen átalakulnak, mint az együttélés feltételei.

A római birodalom összeomlása mindenütt romokat hagyott maga után. Az elszegényedett, ellenségtől és dögvéstől megtizedelt lakosság polgári öntudat és anyagi mód híjján nem tud mit kezdeni a roppant palotákkal, fürdőkkel, vízvezetékekkel, színházakkal, cirkuszokkal, fórumokkal, bazilikákkal, diadalívvel, oszlopsorokkal és szobrokkal. A kereszténység miatt elhagyják az aranyozott pogány templomokat, széthordják

azok kincseit, a nagy középületek valóságos kőbányákká alakulnak, ahonnan a házak és falak építéséhez szükséges anyagot szerzik. Vannak városok, amelyek elnéptelenednek, a földrengések lerombolják, a vízárak eliszapja, a vad növényzet bozótjai elborítják a rablók és vadállatok tanyáivá válnak. Mások, melyek lakossága tizedére vagy huszadára olvadt össze annak, ami a virágzás idején volt, óriási rommezők, de a cirkuszok, színházak kész falakat találnak, melyekben menedéket lel a lezüllött, örökös rajtaütésektől remegő lakosság. Ha itt-ott átmenetileg egyes új központok fel is emelkedtek ebben a korszakban, sok száz más város véglegesen eltűnik. Ez az egyetemes városhalál a 4. századtól a 6. századik tart. E korszak végén Róma lakossága alig tízezer lélek.

Az első évezred vége felé valami lassu felemelkedés tapasztalható. Egyes városok szervezkednek és kereskedni kezdenek. Még néhány évszázad s a fallal körülvett város kialakulása befejeződött. Város és fal egyetlen organizmust alkotnak, egymástól elválaszthatatlanok annyira, hogy a fal a város jelképévé is válik. (Lásd a legtöbb város címerén.)

A községek első és uralkodó gondolata a fal megépítése, annak karbantartása és a védművek fejlesztése. Csaknem az összes közjövődelmeket erre fordítják. Tekintettel a rendkívüli áldozatokra, igyekeznek az erődítmények terjedelmét csökkenteni: a terjedelmes palotákat és kerteket kiküszöbölik, a házak összébb szorúlnak és amit telekben vesztenek, igyekeznek magasságban pótolni. A város horizontális jellegű helyett vertikális lesz, kis területen igen sűrű építkezéssel és lakossággal. Az egészségügyi viszonyok elképzelhetetlenül rosszak.

Az antik világosság, mintha elhomályosult volna. A szépérzék elvész... A középkor tetőpontján mutatkozik ugyan némi visszaszerzett gazdagság és hatalom és főleg a székesegyházak kifejezik az emberben veleszületett vágyat a szépség és felemelkedés irányában. Városházák, őrtornyok, csarnokok, közkutak létesülnek és ezek valóban nem kevésbé érdekesekek, mint az antik alkotások, de általában sokkal kisebb méretűek. Aztán ez a korszak nem is ismer oly népes városokat, mint az ókor, és ha számuk végül nagy is, mindnek a léptéke lényegesen csökkent.

A várostervet, az uccát, terek vonalát, a középületek elhelyezését a falak uralják. Ezek viszont függenek a természeti feltételektől, a város fekvésétől, a talaj formától, a vizektől, stb. A bástyák, az árkok, a kapuk és korlátok új elemek, melyek nagy mértékben meghatározzák a község életét. Meghatározzák szervezetét és lelki életét is. Megszületik az *intra et extra muros* fogalma. Ezentúl létezik egy elmozdíthatatlan demarkációs vonal. Ami a falakon belül van, azt más szemmel nézik, mint a kívül található: nemcsak társadalmi, de jogi és gazdasági tekintetben is. Azok, akik belül vannak a falak védelmében jogokkal és kiváltságokkal bírnak. De külön kötelességek is hárulnak rájuk. A fal kifejleszti a városi ember lélektanát, szervezkedési formáit, melyek gyakran az egyes városrészekhez kötöttek, a megfelelő tornyokhoz és kapukhoz igazodnak. Ha létezik is egy mindenkori és mindenütt jelentékező városi tevékenység, van viszont sok olyan, mely csakis falazott városokban lép fel. Mit tudunk mi ma már pl. a kapuk zárásának fontosságáról, mely az egész város életbeosztását szabályozta, az erődítmények őrzéséről és felügyeletéről, a falak és fegyverek karbantartásának gondjairól, a lakosságnak osztályokba, céhekbe, mindenféle zárt csoportokba való merev eltagolásáról, az egész családi és társadalmi élet rendkívüli szabályozottságáról, ami ilyen szigorúságban csakis a fallal körülvett városokban fejlődött ki?

A fallöv elvágja az általános közlekedést, kiváltja a belépési díjakat, a városi vámot, a piaci illetékeket, akadályozza a növekedést, hozzájárul

a kispolgári kasztszellem megteremtéséhez, konstituálja a saját polgárság előjogait, az idegenek kizárását. Kifejleszti a belülre korlátozott szuverenitást és kielezi minden kívülállóval szemben a különbségeket, nehézségeket és összeütközéseket támaszt. A város csaknem olyan volt, mint egy állam, melynek a falak a határai, külső területei pedig a gyarmatok.

Az emberek is mintegy befalazottak: exclusivek, érzékenyek, korlátozottak. Valósággal atomizált világ ez; élő szubsztanciák kőburokban. Az élő anyag néha kinyulik egy bizonyos szűk területre, amely közvetlenül a falak behatása alá esik, de nagyon gyenge összeköttetésben a külső világgal, azonnal és aggodalmasan visszahúzódik a falak mögé a kívülről érkező legkisebb jel közeledtére, mint a csiga a házába. Testileg és lelkileg egyaránt. Ezért van, hogy a szervezés, amely a legaprólékosabban tökéletes befelé, elhanyagolja a külső világot, a falut, a vidéket, az általános emberi érdekeket. A vidék önmagára és a nagy földbirtokosokra hagyatva csak kimélet nélkül kihasználta terület vegetatív paraszt népességével együtt.

A nagy államok korának kellett eljőnnie, hogy véget vessenek a partikularizmus szellemének, a Föld atomokra való elkülönülésének, a vidék elhanyagolásának. Csak a nagy államok hatalmával szemben gyengül meg a falazott város és lassan el is tűnik. A fölöslegessé vált falak leomlanak, az erődítményeket lebontják. Ujból, a történelemben, a városok szabadon és tágasan fejlődnek.

Alig két évszázada, hogy a falak elvesztették hivatásukat. De az emberek annyira hozzászoktak, hogy sokáig nem akarták elhinni. Még nincs száz éve, hogy egy új fölösleges körfalat emeltek a már másfélmillió lakost számláló Párizs körül. Már szinte babona volt... A falak szelleme még ma sem tűnt el egészen, sőt nagyon is eleven. Ezt igazolják az elavult közigazgatási városhatárok, a vámok, a szűk helyi látókör, az elkülönülés igyekezete. A nem írott, de valóságos különbségtéves városi és falusi ember közt még nagyon is szokás. Különösen érezhető ez, ha összehasonlítunk olyan városokat, melyek falakkal bírtak, olyanokkal, melyeknek sosem volt körfaluk. (Pl. Párizs és London másneműsége.)

Azokban az idő mult. A szállítás elgépiesedése következtében hihetetlen fejlődés történt. A városokban az emberek és javak rendkívüli tömegei halmozódtak fel. A lakosság úgy megnövekedett, mint még soha a történelem folyamán. A gyors és sűrű közlekedés mindent átalakított, a város is alaposan megváltoztatta a külső képét. A régi terv, a falak idejéből való, már nem kielégítő s a központi részek nem tudták lebonyolítani az élet liktetését, noha óriási építményeket hajtottak ki a talajból. Más oldalon mérhetetlen külső negyedek keletkeztek, a környéki telepök gombamód szaporodtak, egész vidékek elvárosiasodtak. Bár kevés a rend még ebben a fejlődésben, tény, hogy már rájöttünk a tervszerű rendezés szükségességére, a jóelőre megfontolt általános tervek gondolatára, melyek ebbe a gyorsan nőtt zürzavarba lassankint értelmet, egyensúlyt vittek volna bele, összhangot és alkalmazkodást a technikai eszközök, a természet és az emberi kultúra kívánalmai között. Jó uton voltunk s a városfejlődésben egy jobb kor látszott bekövetkezni...

Közben megszületett a repülőgép. Még mielőtt a békés közlekedés eszközüvé válhatott volna, kitűnt, hogy félelmetes harci eszköz. Már a legutóbbi háború folyamán a réműlet szele suhant át azokon a nagyvárosokon, melyek egén a bombavetőket megjelentek. Aki nem élte át a riadalomnak ezeket a perceit, az elsötétített uccákban, a vészkiáltók gyászos bugása közben — sohasem fogja tudni azokat elképzelni, sem a leírhatatlan szorongást, mignem kitudódott, hogy hol „esett le”. — Magukon kívül tizezrek, milliók kerestek akkor menedéket pincékben, alépitmények-

ben, alagutakban, barlangokban, mindenféle alkalmi buvóhelyeken, a sötétségben, a föld alatt...

Miután ez elmúlt, megmaradt nyomasztó emléke, noha a légi veszély, az aviatika kezdetleges volta miatt, aránylag kicsi volt. Azonkívül csak kevés városnak volt része a rettentő tapasztalatokban. Ezért is, bár észszerűen számot adott magának a valóságról, a világ még mindig nem akarta hinni. Pedig most már tudjuk, hogy azóta milyen tökéletesedést értek el a műszaki fegyverek s hogy a próbák kimutatták, hogy a jelenlegi feltételek között minden védekezés hiábavaló: a hihetetlen veszély itt van, fejük fölött lebeg, készen arra, hogy lesujtsa a tehetetlen városokra.

Azonban elkezdtünk hozzászokni a gondolathoz. Megkíséreljük a védelmet szervezni. Szaporítják a menedékeket, előkészítik a mentősereget, tanulmányozzák a gázokat s azok ellenszereit, felvilágosítják a közönséget, fejlesztik az elővigyázatosságot, megszervezik a polgári légi oltalmat. S bár a nagyvárosok lakossága, ezek a dolgaik után futkosó emberek, a munkások és kispolgárok tömegei, az asszonyok, a gyerekek, az öregek, az üzletek, irodák, kávéházak, a jómódú osztályok, a fényűzés, az autók, az uccák, a nagyvárosok szívének ez a szabályos lüktetése, nehezen alkalmazkodik — lelkiileg — ez újfajta veszedelemhez, a vezérkarok már tisztán látnak. Számításokat végeznek, terveket készítenek, rendeleteket adnak ki s úgy találják, hogy ami legégetőbbben hiányzik, az az elegendő számú menedék a lakosság nagyrésze számára és az elsődlegesen fontos üzemek védelmére. S ezzel adva van egy mind jelentékenyebb *építési* probléma. A katonai hatóságok már beavatkoznak többé-kevésbé mindenütt Európában az építkezési szabályzatokba s követelik, hogy a városrendezési tervekben, a középületek pályázatai, sőt a magánépítkezési tevékenység engedélyezésében is szavuk legyen.

Új város típus körvonalaí rajzolódnak fel: a *barlangvárosé*.

M A R I

Írta: TOLNAI ISTVÁN

Egy üres telek volt itt, ahová a szemetet öntötték. Egészségügyi szempontból teljesen kifogástalan megoldásnak bizonyult, mert semmi rothadó vagy eléghető anyag kidobásra nem került. Szemétturók nem látogatták, sem kutyák. Nem lehetett szerves anyagot fellelni a telepen. Inkább társadalmi érintkezésre szolgált. Az igazi bohémek időztek benne, persze rongyosan, azonban azoknak az embereknek végleges gondatlanságával, akik tudják, hogy alkalmi foglalatosság is csak szélső véletlenek szeszélyéből tréfálhatja meg őket. Viselkedésükben volt valami végleges. Az, hogy ezen az állapoton változtatni nem lehet, csodák nincsenek, még két-három százalékos csodák sem.

— Hová mégy, Mari?

— Fisihez.

— No, jól van, eridj.

A megszólítottat nem is Marinak hívták, de nem használták a bemutatkozást erre. A lényeg a megszólítás volt s hogy az ember ettől Mari lett, nem jött számításba.

Mari még egy kicsit habozott, vajjon induljon-e. Csalódottan hámész-